

STALIŠČE VOJAŠKIH OBLASTI DO NEMIROV SEPTEMBRA 1908 V LJUBLJANI

MARJAN MATJAŠIČ

Ciril-Merodova družba, narodnoobrambna šolska organizacija, se je v letu 1908, baje na pobudo dr. Žerjava, odločila, da bo imela svoj redni letni zbor leta 1908 v Ptujju. Na področju, ki je bilo v stari Avstriji narodnostno najbolj ogroženo zaradi načrtne in organizirane krepitve nemškega političnega in gospodarskega elementa in nemške zavezi med ljudmi.

Nemški element v Ptujju nad odločitvijo »kranjske«¹ CMD ni bil prav nič navdušen. Prizadeval si je, da bi zborovanje oblasti prepovedale, kar pa v tem Nemci niso uspeli, so se odločili da bo ob zborovanje CMD na vsakem koraku ovirali, zborovalcem pa zagrenili bivanje v Ptujju. V Ptujju je 3. septembra 1908 na dan zborovanja Ciril-Metodove družbe prišlo zato do nemških protislovenskih demonstracij z pouličnimi izgredi ter obračunavanjem med nemško šovinistično mislečimi izgredniki ter Slovenci.

Vesti o »dogodkih«² v Ptujju so slovensko javnost precej razburile. Slovenski politični faktorji v Ljubljani so menili, da bi bilo politično oportuno organizirati nasprotno protestno zborovanje in »odgovoriti«³ na »nesramne žalitve iz Ptujja«. Samo protestno zborovanje pa bi lahko že služilo kot priprava za volitve v na novo uvedeno peto kurijo deželnega zbora, ko bodo prvič na deželni ravni volili vsi polnoletni moški iz vseh socialnih slojev (»torej ljudstvo«).

Toda tako zaželjeno »mirno«⁴ zborovanje se je v petek zvečer spremenilo v hude poulične demonstracije, ki so nato trajale v akutni obliki po Ljubljani in tudi po njeni bližnji okolici do ponedeljka zjutraj. Vojska je v nedeljo uporabila strelno orožje. Trije so bili ubiti, na desetine pa ranjenih.

Izgredi v Ljubljani so se do sedaj vse preveč prikazovali kot odgovor — oziroma maščevanje Slovencev na nemški strani — na »ptujjske dogodke«. Vendar so že sodobniki, tudi Cankar zelo jasno zaznali izstopajočo politično vsebino nemirov leta 1908. Cankar je v literarni obliki o teh dogodkih leta 1909 povedal, da so ljudje sedaj to, kar so prej leta in leta nosili v podzavesti, dokončno spoznali zavestno, namreč da se koristi militarizma avstrijskih vojaških in političnih vrhov in življenjske koristi slovenskega naroda povsem izključujejo...

Ljudje so v svojem razburjenju morali občutiti, da je nekdo z njimi, predvsem pa se je v tem trenutku pokazala priložnost obrniti razburjene množice v svojo korist. Tega

dejstva sta se obe slovenski meščanski stranki prav dobro zavedali. Iz vrst Slovenske ljudske stranke je bila nekaj dni po izgredih v Ptujju¹ zelo diskretno poslana ponudba liberalcem za dogovor o morebitni skupni organizaciji protestnega shoda. Bojda so klerikalci celo izrazili pripravljenost, da prevzamejo večji del skrbi pri organizaciji, zlasti pripravo redarske službe.

Kaj je pripeljalo vodstvo Narodne napredne stranke v Ljubljani k sprejemu zanj nedvomno težke odločitve, da organizirajo protestno ljudsko zborovanje? Še posebno, ker za organizacijo javnih ljudskih shodov, na katerih se je ponavadi bilo treba soočiti z burno izraženimi problemi in stališči socialnih plasti od spodaj ter jih obvladovati z dokajšnjo mero retorične spretnosti, niso imeli nikakršnih izkušenj.

Najhuje jih je nedvomno peklila povsem realno otipljiva bojazen, da se v primeru, da sami takšnega shoda ne pripravijo, njegove priprave loti konkurenčna politična stran. Kaj takega pa si liberalci v obdobju tik pred razpisom volitev v peto splošno kurijo kranjskega deželnega zbora na temelju splošne volilne pravice, ko je dejansko šlo za realno dosegljiv ljubljanski mestni mandat, niso mogli privoščiti.

Kot zelo hudo politično breme, ki bi ga nasprotna politična stran lahko v trenutkih hudega protinemškega razpoloženja med množicami zelo učinkovito uporabila za pridobivanje volilnih glasov, se je nedvomno izkazalo trinajstletno politično zavezništvo Narodne napredne stranke z nemško stranko v deželnem zboru. Vse to so bili momenti, ki narodnonapredni stranki niso dovoljevali držati križem rok ter nedejavno opazovati, kako nekdo drug usmerja vedno huje izraženo protinemško razpoloženje na svoje politično kolo. Sicer pa je bilo določeno, da kot formalni organizator tako pred javnostjo kot pred oblastmi nastopi Slovensko društvo. Slovensko društvo je tudi formalno vložilo zahtevek za organizacijo shoda.

Danes lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da je deželno vlado in njenega predsednika o nameravani organizaciji shoda že pred vložnim zahtevkom Slovenskega društva seznanil župan Ivan Hribar.² Ta se je tiste dni večkrat sešel z baronom Schwarzem, da bi se dogovorila za izdajo dovoljenja. Odločitev, da deželna vlada dopusti prirediti takšen shod, je bila odobrena na srečanju med županom in deželnim predsednikom.

Deželna vlada je tudi formalno odgovorila na vlogo Slovenskega društva za izdajo dovoljenja za javni shod v zaprtem prostoru.

Dogajanje na jesen 1908 je dosedaj bilo v zgodovinskem spominu veliko bolj znano s pojmovnimi termini »ptujske demonstracije.« »ljubljske demonstracije« ali še morda najbolj »septembrski dogodki.«³ Pojmovni termini torej, ki so nastajali že med potekom samih dogajanj ali neposredno po njem predvsem v krogih tedanjih vodstvenih struktur političnih strank in jih je pisanje slovenskega tiska razširjalo in utrjevalo v kolektivnem spominu slovenskih ljudi.

V teh pojmovanjih sta izpostavljeni samo časovni in krajevni komponenti dogajanja, a tudi ti ne zaobsežeta celotnega časovnega obdobja niti njihove krajeve razprostranosti. O družbeni in socialni vsebini množičnega gibanja pa ne zremo ničesar.

Čeprav je za avstrijske civilne in vojaške oblasti kot tudi za vodstvo vseh treh slovenskih strank bilo soočenje z ljudskim odporom najneprijetnejše in najtežavnejše prav v septembru in prav v Ljubljani, pa to še nikakor ne pomeni, da protinemškega in protiavstrijskega razpoloženja ni bilo tudi drugod in še v kasnejših mesecih tega in naslednjega leta 1909.

Oblike izražanja razpoloženja, kot jih lahko razberemo iz pisnih indeksov deželnega predsedstva za Kranjsko, so se z odmikom od septembra sicer spreminjale, da bi se ob koncu leta 1908 in še v letu 1909 med aneksijsko krizo izrazile v enodušnem izjavljanju prebivalstva za pravice in koristi srbske strani. To svojo »prosrbsko« prepričanje so ponekod, če je bilo potrebno, tudi podkrepili s fizičnimi obračunavanji z organi reda ali s preveč predrznimi posamezniki nasprotnega stališča.

Sicer pa moramo k pojavu ljudskega odporništva poleg neposredne pripravljenosti spopasti se z organi državne represije, kar se je jasno pokazalo med samimi demonstracijami, prišteti še kraje oziroma snemanje cesarskih črnožoltih zastav z javnih poslopij ter njihovo trgiranje oziroma sežiganje. 2. decembra, na dan obletnice ustoličenja cesarja Franca Jožefa, so v središču Ljubljane mirne demonstracije v podporo praškim demonstrantom. Odkritje cesarjevega doprsnega kipa, predvideno že za 4. oktober, a zaradi prevelike razburjenosti prebivalstva preloženo na kasnejši čas, je 2. decembra potekalo pod izredno strogim policijskim nadzorom, poleg tega se je tudi deželna vlada odločila, da za tiste dni sicer v zakritem položaju postavi v stanje stroge pripravljenosti del ljubljanske garnizije.

Demonstracije v Ljubljani z znamenji nemira ter izgredi drugod na Slovenskem so med Slovani monarhije, predvsem pri Jugoslovanih onstran dualistične meje med Hrvači in Srbi, prebudili čustva naklonjenosti, podpore in vzajemnosti z upornimi Slovenci, kar se je na viden način izrazilo v odpošljanju solidarnostnih brzojavk. Radičeva stranka se je v tem trenutku celo odločila za organizacijo javnega protestnega shoda v podporo Slovincem v Zagrebu.

Za historično analizo septembrskih nemirov je nedvomno izrednega pomena tedaj na Hrvaškem precej razširjeno mnenje, da se na Slovenskem ponavlja hrvaško leto 1903.

Prav ta jugoslovanska komponenta ob nemirih je odločilna miselna premisa pri odločanju najvišjih političnih in vojaških oblasti o ukrepih za potlačitev nemirov na Kranjskem, v Ljubljani in delu Štajerske.

Na jugozahodnem področju Ogrske, ob Blatnem jezeru, sé tiste dni odvijajo veliki manevri avstro-ogrske armade ob navzočnosti vrhovnega poveljnika cesarja Franca Jožefa, njegovega prestolonaslednika ter najvišjih političnih in vojnih avtoritet monarhije. Same manevre je treba vračunati v določene vojne in politične priprave za že sklenjen in pripravljen oklic aneksije Bosne in Hercegovine. Informacije o demonstracijah v Ljubljani so nasploh bile dovolj pomembne, da so z njimi seznanili cesarja, ki se je v ta namen sešel na konzultacijo s prestolonaslednikom, avstrijskim ministrskim predsednikom in vojnim ministrom.

Neposredno o tem, kaj se je cesar s svojimi sodelavci domenil glede vrste ukrepov za potlačitev nemirov med Slovenci, ne vemo, Ugotovimo pa lahko glede na represivne prijeme oblasti v kasnejših dneh, da ni prevladalo trdo in nepopustljivo stališče komande 3. armadnega zbora iz Gradca o nujnosti odločnih in najstrožjih represivnih ukrepov, katerih izvajalec bi bila predvsem vojaška oblast v ustreznih deželah (Kranjska, Ljubljana).

Ministrstvo za vojsko zahtevi iz Gradca ni pritegnilo, ker je bilo trdno prepričano o soodgovornosti vojaških oblasti na ustreznem ozemlju za nastali položaj. Sam načrt komande korpusa⁴ pa je v svojem jedru predvidel urejanje položaja v deželi brez sodelovanja obstoječih civilnih državnih oblasti, ki jih je razglasil za nesposobne, da bi v deželi vzpostavili red in mir za nadaljnje ohranjanje avtoritete države. Jasno je, da civilne državne oblasti na kaj takega že zaradi prestiža niso mogle in hotele pristati, na drugi strani pa bi bil načrt graškega poveljstva izvedljiv samo s pritegnitvijo precejšnjega

števila vojaških enot, ki bi jih morali razmestiti tudi zunaj Ljubljane. Negotov pa je bil tudi izid tega načrta: ali bi se ljudje uklonili ali pa bi morda med njimi nastalo še večje razburjenje.

Zunanjepolitični oziri, rivalstvo med vojaštvom in civilno vejo državne oblasti za primat (pobudo za akcijo) ter načelna pripravljenost vseh treh slovenskih političnih strankarskih subjektov⁵ na sodelovanje pri pomirjanju ljudstva so najvišje faktorje v državi odvrnili od graškega načrta.

Vojni minister je ob novici o uporabi orožja v Ljubljani 20. septembra 1908 takoj iz Vesprema,⁶ sedeža komande manevrov, nedvomno s cesarjevo vednostjo odposlal v Ljubljano visokega vojaškega dostojanstvenika v osebi feldmaršala von Langa z nalogo, da ugotovi vzroke za uporabo orožja kakor tudi, da prevzame nadzor nad vojaškimi oblastmi v Ljubljani ter poskrbi skupaj s civilnimi oblastmi za pomiritev stanja. V kasnejših tednih ga srečamo na položaju komandanta štacijskega poveljstva v mestu.

V Ljubljano je feldmaršal von Lang prišel nekaj čez poldne 22. septembra ter se je sestel z deželnim predsednikom baronom Schwarzem.⁷ Zavzel je mnogo mehkejše in razumevajoče stališče do položaja v mestu in deželi kot komanda 3. armadnega področja v Gradcu, predvsem zaradi »neobremenjenosti«⁸ z dogodki kot tudi spričo spoznanja, da bo lahko (njemu) zaupano nalogo uspešno opravil samo z dejavnim sodelovanjem s civilnimi državnimi oblastmi v deželi ter ob pomoči slovenske strani.

6. oktobra, dan pred oklicem aneksije, je napisal tudi svoje poročilo,⁸ v katerem je strnil ugotovljene poglede na dogodke med 18. in 20. septembrom. Za pričetek nemirov 18. septembra zvečer je feldmaršal von Lang v poročilu okrilil malomarnost mestne policije in občinske uprave pri sprejemanju ukrepov za njihovo preprečitev ter zaradi omahovanja pri takojšnji potlačitvi morebitnih izgredov.

Očita jim, da niso spoznali nevarnosti, ki jih za izgrede pomeni večerna ura, pri čemer je nedvomno mislil na dejstvo, da v temi ostajajo nasilniška dejanja posameznikov in skupin manj vidna in očitna, kar ljudi vzpodbuja k takšnemu ravnanju. Premalo oziroma nič, po sodbi feldmaršala von Langa, pa niso občinske oblasti upoštevale dejstva, da so ljudje na protestno zborovanje prišli že nekoliko razdraženi spričo splošnega razburjenja v mestu, ki ga je še dodatno pogrevalo »ščuvajoče«⁹ pisanje slovenskega tiska. Omenja, da so določene bojazni, da bi se protestni shod izvil nadzorstvu organiza-

torja, obstajale, da je to možnost v pogovorih z deželnim predsednikom tudi izrazil župan Hribar, vendar je pri tem pristavil, da upa, da bo takšen razvoj z ustrežno akcijo policije preprečil.

Toda kljub izraženi bojazni o nevarnosti izgredov je mestna uprava po sodbi feldmaršala Langa opustila energične policijske ukrepe in to ne samo 18. septembra, marveč skozi vse dni demonstracij, kar je po logiki stvari pripeljalo do uporabe ekstremnih ukrepov z uporabo orožja nasproti demonstrantom. Neodločnemu ravnanju mestne policije bi naj botrovala različnost presojanja položaja župana Hribarja in operativnega vodje policije, ki ga v nasprotju s Hribarjevimi pomisleki niso skrbele »prav nobene demonstracije«.

Uporabo strelnega orožja pri vodu poročnika Mayerja ocenjuje von Lang kot popolnoma postavno dejanje ob dejstvu, da so bili vojaki zasmehovani in fizično napadeni, spričo česar so za svojo obrambo »moralo uporabiti strelno orožje«. V samem dejanju uporabe orožja je videl »blagodejno«¹⁰ zastrašujoče sredstvo, ki je pripeljalo do prenehanja pouličnih demonstracij. Moralno odgovornost in krivdno tako za demonstracije kot za tragičen izid demonstracij pa je po njegovem mnenju treba pripisati tistim političnim ljudem, »ki so z ljudskimi shodi pripeljali strasti slovenskega ljudstva... do izbruha uničujočega sovraštva.«

Zanimiva⁹ je neka druga sicer implicitno izražena sodba, češ da je uporabi strelnega orožja pripomogla nepreračunljivost demonstrantov pri demonstrantih nasploh, pri čemer opozori, da so demonstracije vendarle dejanje nižjih in najnižjih »stanov«¹¹ ljubljanskega prebivalstva kot tudi pri moštvu Mayerjevega oddelka.

Poročnik Mayer naj bi, kot je to feldmaršal von Lang v poročilu vojnemu ministrstvu na Dunaj na podlagi zbranih izjav miselno rekonstruiral, v nedeljo 20. septembra nekaj pred 7. uro dobil ukaz, da s svojim oddelkom izprazni Prešernovo ulico ter zapre dohod na Marijin trg (danes Prešernov trg) k Prešernovemu spomeniku, ob katerem so se v dnevih demonstracij zbirali ljudje v večje gručice, prepevali pesmi in skandirali... Nekdo naj bi mu prinesel sporočilo, da so demonstranti ob Prešernovem spomeniku pretepli mestnega stražnika, zato se je odločil, da se bo brez ustreznega povelja s svojim vodom pomaknil k spomeniku. Po Mayerjevem pričevanju bi naj prihod njegovega oddelka na Prešernov trg demonstrante precej razburil. Demonstrantje bi naj pričeli na Mayerjev oddelek kričati in ga zmerjati. Občasno naj

bi letelo kamenje. Mayer se je zaradi tega samoiniciativno odločil, da trg izprazni ter demonstrante potisne na Miklošičevo cesto; kljub poprejšnjim opozorilom poročnika Mayerja, naj se demonstrantje umirijo ter razidejo, tega niso storili. Zato se je odločil da iz preventivnih razlogov z bajonetnim napadom svojega voda demonstrante potisne nekoliko dlje od Prešernovega trga in jih prisiliti k spoštovanju njegovega ukaza, naj se pomirijo, kar mu baje z verbalnim »prepričevanjem« množice ni uspelo.

Ko je gručo demonstrantov potisnil do hotela Union, naj bi na njegov vod ponovno pričelo leteti kamenje; ob ponovnem brezuspešnem svarjenju, naj se pomirijo in prenehajo z metanjem kamenja na predstavnike oborožene sile, se je odločil moštvu zaukazati nabiti puške in se pripraviti na streljanje. Ne zato, da bi orožje tudi dejansko uporabil, marveč v preventivno zastrašujoč namen. S tem je demonstrantom hotel zlomiti kljubovalno voljo in jih prisiliti k spoštovanju reda in miru; »demonstrantje so se začasno umikali nazaj«.

Po uspešno opravljen nalogi, ko je demonstrante razgnal, se je Mayerjev vod z nabitimi puškami pomaknil nazaj na Prešernov trg ter proti mostu čez Ljubljano, potiskajoč manjšo skupino demonstrantov prek njega na desni breg na prostor pred stolnico, kjer je že nekaj časa demonstrirala večja skupina ljudi. Tudi tukaj naj bi na njegovo moštvo letelo kamenje. Za pozive poročnika Mayerja, naj se pomirijo, se demonstranti baje niso menili. Zato se je oficir, kot to opisuje feldmaršal von Lang, odločil zaukazati moštvu, naj se pripravi na streljanje, torej za postopek, ki se je pri razbitju skupine pred hotelom Union pokazal kot zelo uspešen.

Tudi tukaj so se demonstranti pričeli umikati. Prve vrste so se spustile v paničen beg. Toda prostor pred vojaštvom se je le počasi praznil. Demonstrantje naj bi še vedno bili v neposredni bližini Mayerjevega voda. Med »pripravljenostjo« je z levega krila nenadoma padel prvi strel, kateremu je v naslednjih trenutkih sledilo še več. Ves čas je bilo zaradi hrupa, kot je to zatrjeval Mayer, komando izredno težko slišati in razumeti. Mayer je takoj ob prvih streljih pri priči zaukazal »ustavite ogenj«, enako naj bi storil njegov pomočnik kadetni oficir Nowy, ki je vod ves čas spremljal na njegovi desni strani. Ljudje so bežali in ker je bil prostor pred moštvom prazen, je poročnik Mayer menil, da *vendarle* ni bil nihče zadet. Vzrok, zaradi katerega je moštvo Mayerjevega voda brez oficirjevega ukaza in proti volji same-

ga Mayerja streljalo, je po mnenju feldmaršala von Langa treba poiskati v izrednem hrupu, zaradi česar so bila povelja skoraj neslišna, na drugi strani pa predvsem v silnem razburjenju moštva zaradi nenehnega »zasramovanja«, psovka in napadov ter »lučanja kamenja«, s čimer so svoje ravnanje v opravičilo potrdili prav vsi vojaki v vodu.

Feldmaršal von Lang¹⁰ v poročilu sicer bolj implicitno poudarjala ugotovitev, da je poročnik Mayer pri opravljanju svoje službe dejansko stopnjevano uporabil vsa zakonito predvidena sredstva (prepričevanje, bajonetni napad), in ko z njimi ni imel uspeha, se je odločil, sicer samo v zastrašujoč namen, uporabiti strelno orožje in tako množico demonstrantov prisiliti k umiku, kar mu je prvič pri hotelu Union povsem uspelo.

Na podoben učinek je tudi računal na desnem bregu Ljubljane, kajti tudi tukaj poročnik Mayer ni nameraval iti dlje. Na žalost so v hudem razburjenju enemu izmed vojakov z desnega krila »popustili živci« in je brez komande sprožil orožje; instinktivno mu je sledilo še ostalih šest. Vse naj bi se dogodilo »samo v nekaj sekundah«. Oba oficirja naj bi takoj odločno ukazala »ustaviti ogenj«.

Feldmaršal von Lang je torej ta del poročila tako sestavil, da je poročnika Mayerja *dejansko vzel v zaščito*, njegovo ravnanje prikazal kot vestno opravljanje vojaške službe ter vso krivdo za uporabo orožja pripisal emocionalni razdraženosti vojakov v vodu ter izivalnemu obnašanju demonstrantov, ki je pripeljalo do tega, da so moštvo popustili živci. »Samoiniciativna« uporaba orožja pri vodu poročnika Mayerja je po njegovem glede na objektivne okoliščine, ko so se izgredniki zakonitemu ravnanju oboroženih sil pri ohranjanju reda in miru zoperstavljali tudi s silo, ocenjeval kot postavno dejanje, torej v skladu z zakoni. Dogodilo se je pač to, čemur se je poročnik Mayer, kljub temu, da je bilo spričo obstoječe situacije povsem legalno, na vsak način hotel izogniti...

Zanimivo je vedeti, da je feldmaršal von Lang¹¹ takoj po svojem prihodu v Ljubljano na osnovi odredbe vojnega ministrstva, ki je sicer samo terjalo preiskavo za dogodke v Ljubljani, Mayerja postavil pred vojaško sodišče, katerega je sam vodil. Morda iz prepričanja o dejanski Mayerjevi odgovornosti ali pa morda samo v želji dati preiskavi večjo verodostojnost?! Langovo vojaško sodno preiskavo je namreč prekinila komanda 3. korpusa v Gradcu z utemeljitvijo, da ukaz vojnega ministrstva ne zahteva sodne preiskave..., marveč samo preiskavo.

V poročilo komande 3. armadnega zbora iz Gradca, ki ga je povsej verjetnosti napisal njen poveljnik felmaršal Mattanovich¹² 10. oktobra v Gorici, torej na »bojnem« položaju ter pod vtisom dejanja aneksije, s katerim se je moč armade v notranjem življenju monarhije znatno okrepila, je jasno rečeno, da je uporaba orožja v Ljubljani zakonsko povsem utemeljena spričo dejanskih izpadov izrednikov pred vojaškimi enotami ter napačnega in neustreznega ravnanja štacijskega komandanta generalmajorja Gherardinija. Očita mu, da ni izpolnjeval zabičanih ukazov iz Gradca, da mora za potlačitev demonstracij nujno uporabiti številčno močnejše vojaške oddelke, ki bodo »sposobni za odločno ukrepanje«. Štacijska komanda graškega ukaza po Mattanovichu trditvi ni upoštevala niti v nedeljo 20. septembra in zato je povsem razumljiva posledica: uporaba strelnega orožja pri vojaštvu. Mattanovich se v poročilu čudi, da je spričo takšnega stanja razmer »prišlo nazadnje samo pri pehotnem vodu poročnika Mayerja in pri konjeniškem vodu nadporočnika Moravca do uporabe orožja«.

Vojaške oblasti so torej uporabo orožja opravičevale in ocenile kot povsem legalno dejanje, krivdo, da je do njegove uporabe prišlo, pa dejansko v celoti sprevrgle na civilne oblasti, na neustrezno in omahljivo ravnanje deželnega predsedstva ter na politično nezanesljivost mestnih oblasti. Zamolčale pa so, da so tudi same imele velike težave z vojaško asistenco v Ljubljani, da jim je poročnik Mayer s samovoljno uporabo orožja naredil »medvedjo uslugo« ter jim dejansko izbil iz rok pobudo pri zatiranju demonstracij, ki je po nedelji ponovno prišla v roke civilnih državnih oblasti. Med civilno in vojaško vejo oblasti se je vzporedno z demonstracijami bil boj za primat, kdo bo uveljavil svoje načrte ter z njimi vodstveno pozicijo kakor tudi avreolo največjih zaslug za uspešno zatrtje izgrediv.

»Zasluge« so potrebovali vsi: Vojaška komanda, deželno predsedstvo ter mestna občinska oblast v Ljubljani; vsi so se čutili, vsaj malo krive za nastanek demonstracij. Prva dva dni, v petek in soboto, je bilo vodstvo ter pobuda pri zatiranju demonstracij v domeni civilnih oblasti. Deželni predsednik jo je zaupal županu Hribarju. *Liberalci so v tem videli priložnost, da s sebe sperejo moralno odgovornost za nastali položaj. V nedeljo dopoldne,¹³ kot se zdi, pa je vojska izvedla ultimativni pritisk na deželno predsedstvo v Ljubljani z zahtevo, da odvzame Hribarju in s tem liberalnim organizatorjem shoda iniciativo pri zatiranju izgrediv ter jo*

prevzame »sama«. Drugače... Hribar je odstavljen kot šef ljubljanske mestne policije, ki se sedaj začasno podredi deželni vladi.

Zmagalo je trdo vojaško stališče, pobuda je na vojaški strani; liberalci ocenjujejo nastali položaj kot poguben zanje, zavedajo se, da bo vojaška oblast brezobzirno nastopila tudi proti njim, skušala bo doseči razpust mestnega sveta, podržavljanje mestne policije ter sodno preganjanje najuglednejših ljudi v stranki Hribarja, dr. Tavčarja..., ki se nikakor ne bo končalo z oprostilno razsodbo. Približno takšna odločitev je bila sprejeta na dopoldanskem posvetovanju pri deželnem predsedniku Schwarzu 20. septembra. Zdi se, da je na tem posvetu padla tudi odločitev, da se oboroženim silam in žandarmeriji razdeli municija za morebitno uporabo strelnega orožja. Bali so se namreč, da bodo demonstracije v nedeljo dosegle svoj višek s prihodom ljudstva iz podeželske okolice. O uporabi orožja pa bodo odločali sproti na konzultacijah med vojaštvom in deželnim predsednikom glede na nastali položaj.

Že od vsega pričetka demonstracij preveva pri zatiranju uporabljene enote 27. pešpolka v Ljubljani, še posebej njihov oficirski kader, Slovincem sovražno šovinistično vzdušje, ki je dejansko tudi pglavitni del bojne morale teh enot v času izgrediv. Kot Nemci so občutili obvezo, da se Slovincem maščujejo za prizadejano materialno škodo, napravljeno na začetku demonstracij na imovini Nemcev v Ljubljani in dokažejo svojo nacionalno superiornost. Vse kaže, da razširjeno revanšistično razpoloženje med oddelki 27. pešpolka in nemškimi dragonci ni motilo ne štacijskega poveljstva ne komande 3. armadnega zbora ter so ga ocenjevali skoraj zagotovo kot del bojne morale, prepotrebne za udušitev demonstracij. V takem vzdušju je v delu oficirskega kadra v nedeljo 20. septembra dokončno dozorel naklep, da se zoper demonstrante ob ugodni priložnosti in na primernem mestu uporabi strelno orožje.

Odločitev tega štacijskega poveljstva ter deželnega predsedstva, da med enoto za vsak primer razdeli municijo, je samo omogočila, da se naklep tudi uresniči. Ali so poročnika Mayerja njegovi kolegi že vnaprej zavezali, da uresniči sprejeto odločitev ali pa je morda bil edini, ki si je upal orožje samovoljno uporabiti, je težko reči. Zdi pa se, da si je Mayer od vseh oficirjev edini upal iti do konca.

Mayer je torej ravnal mimo ukazov njemu nadarjenega štacijskega poveljstva in nikakor ne po naročilu deželne vlade, ki bi naj z uporabo orožja, kot smo menili doslej, ho-

tela zastrašiti izgrednike in pospešiti ponovno vzpostavitev reda in miru v mestu.

Deželni predsednik na Kranjskem baron Schwarz¹⁴ je za potrebe notranjega ministrstva še 1. novembra 1908 pisal občirno poročilo o dogodkih 20. septembra v Ljubljani. V njem je posredno, a vendar dovolj jasno in sistematično zapisal vse za nasprotno vojaško stran obremenilne obtožbe, skrbno pa zamolčal nekatera tudi zanj in za državno oblast v deželi neprijetna obtožujoča dejstva. Za ponovno uporabo oboroženih sil pri zatiranju demonstracij tudi v nedeljo zvečer se je, kot je zapisal v tem poročilu, odločil šele potem, ko so plakativni pozivi župana Hribarja prebivalstvu, da preneha z demonstracijami, ostali brezuspešni ter mestna policija z žandarmarijo ni bila kos demonstrantom in jih prisiliti k spoštovanju reda in miru. Kategorično tudi zatrdi, da je bilo vodstvo nad zatiranjem demonstracij tako kot prejšnje dni tudi v nedeljo v rokah vladnega komisarja dr. Mathiasa.

V tem delu poročila notranjemu ministru deželni predsednik torej zamolči, da je moral že v nedeljo dopoldan popustiti nasproti vojaškemu pritisku ter privoliti v odstavitve župana Hribarja ter da je šele sedaj dejansko prešlo vodstvo nad zatiranjem demonstracij v roke vladnega uradnika, in drugič, da je uporaba vojaške asistencije za preprečevanje demonstracij v nedeljo zvečer bila vsiljena po vojaški oblasti in da je bila njena uporaba dejansko že dopoldne sklenjena stvar, brez ozira na objektivne okoliščine in potrebe zvečer.

V nadaljevanju svojega poročila deželni predsednik poudarja, da je vod poročnika Mayerja samovoljno in brez ukaza ter vednosti političnega uradnika zapustil njemu odrejeni prostor, pohitel na Prešernov trg ter »že pri odhrivanju ljudske drhali v Miklošičevo cesto zaukazal nabiti puške«, nato se je ponovno na »lastno pest umaknil prek mostu in se s svojim vodom obrnil proti množici, ki je demonstrirala v Šolskem drevoredu«.

Politični uradnik naj bi komaj sedaj opazil samovoljno Mayerjevo akcijo in zaradi bojazni, da bi utegnile vojaštvo nepredvidljivo uporabiti strelno orožje, stekel proti Mayerjevemu vodu in spotoma kričal: »Stoj, gospod poročnik, stoj«, ker je baje hotel na vsak način preprečiti uporabo orožja, vendar mu to ni uspelo.

Nadaljevanje poročila je Schwarz sestavil tako, da je svojo sodbo o samovoljnem ravnanju vojaštva izrazil s povzemanjem stališč in trditve slovenske strani. Notranje ministrstvo je konec poročila cesarskega namestnika moglo tudi takole razumeti: poročnik

Mayer je orožje uporabil proti intencijam deželnega predsedstva. Predstavnik vlade dr. Mathias ga je celo na mestu samem z vso odločnostjo hotel odvrniti od nameravanega koraka, kar mu pa spričo oficirjeve arogance ni uspelo. Poročnik Mayer je dr. Mathiasu takoj po oddaji smrtonosnih strel celozaprinal, da se je za uporabo orožja odločil sam.

Svoje ravnanje je oficir utemeljeval s tem, da so na njegov vod demonstrantje metali kamenje. Od te svoje trditve ni odstopil ne v vojaškospodni preiskavi ne pri zaslišanju pred civilnim sodiščem v Ljubljani. Z enakim izgovorom so uporabo orožja utemeljevali tudi vojaki njegovega voda. Kljub takšnemu kategoričnemu zatrdjevanju poročnika Mayerja, njegovega moštva ter vojaških oblasti baron Schwarz posredno opozarja notranje ministrstvo, da nikakor ne gre verjeti vojaški strani. Opozarja, da je treba postaviti vprašanje dopustnosti za uporabo orožja, ker so streljali dejansko že na bežečo množico in ker je čez nekaj časa bilo tudi dognano, da je kamenje padalo na vod poročnika Mayerja samo z levega brega čez Ljubljanico. Spričo tega meni baron Schwartz, da poročnik Mayer ni imel nikakršne zakonske osnove za uporabo strelnega orožja in če bi ga hotel uporabiti, bi moral z vodom ponovno čez most na levi breg. Končno notranjemu ministru sugerira, da je Mayerjevo ravnanje treba okvalificirati kot »umor«.

Za razlago vzrokov takšnega ravnanja vojaških enot baron Schwarz posredno in previdno navaja upravičenost »številnih govoric o... slovenskosovražnem zadržanju in načrtno brezobzirnem postopanju vojaštva in zlasti pripadnikov 27. pehotnega regimenta...« Sam lahko k tem govoricam doda, da so se dejansko morale na tukajšnji pošti izključiti iz nadaljnega prometa dopisnice, ki so jih pošiljali vojaki 27. pešpolka svojcem, ker so na njih povelečevali usodno uporabo orožja in »nadalje je točno, da je neki vojak 27. pešpolka po oddaji usodnega strela ploskal svojim vojnim tovarišem v znamenje pohvale.«

Baron Schwarz opozarja notranje ministrstvo, da naj morebitne »izpovedi, ki bi se utegnile uporabiti v interpelaciji o uporabi orožja« v državnem zboru, vzame povsem resno, ker ima slovenska stran »na razpolago priče, ki poznajo podrobnosti...« Zase pa pravi, »da je zbral vse tovrstne časopisne notice«, ki govorijo o ravnanju vojaštva »in jih dal na razpolago komandantom za morebitno uradno poslovanje« s svojimi enotami.

Kljub različnemu presojanju civilnih in vojaških oblasti v deželi o upravičenosti uporabe orožja pri vodu poročnika Mayerja v

poročilih¹⁵ svojim nadrejenim pa tako baron Schwarz kot felmaršal von Lang zatrjujeta najvišjim instancam na Dunaju, da je uporaba strelnega orožja pripeljala do pomirjenja oziroma celo do končanja demonstracij. Očitno je bil nadaljnji razvoj dogodkov za civilne in vojaške oblasti dovolj neprijeten in obremenjujoč, da bi mu bili pripravljeni v svojih poročilih posvečati znatnejšo (pozitivno) analitično pozornost.

Dejansko so strelji razburjenost med prebivalstvom še stopnjevali, kar so pokazali hudi neposredni spopadi med vojaštvom in prebivalstvom skozi vso noč. Poleg tega se je civilna oblast dovolj dobro zavedala, da je v scenarij bodočih dogodkov treba zraven sovražnega in na boj pripravljenega razpoloženja prebivalstva Ljubljane všteti tudi razrvana čustva slovenskih ljudi v deželi oziroma dejansko na celotnem slovenskem etničnem prostoru.

Obvladovanje položaja z uporabo neposredne represije bi v dani situaciji bilo možno samo s pritegnitvijo dodatnih številčno nikakor majhnih vojaških enot ter žandarmerije ne samo na Kranjskem ...

Odprto je ostajalo tudi vprašanje, kako se bodo na izredne razmere v slovenskih deželah odzvali Jugoslovani v Translitaniji. Odgovor je državnim oblastem monarhije moral biti neprijetno jasen ...

Naj se sliši še tako nenavadno, morda cinično, je takšen razvoj dogodkov po uporabi strelnega orožja *največ politične koristi vendarle prinesel vodstvu NNS*.

Črnogledost in skrb za svojo in strankino politično bodočnost od nedeljskega dopoldneva dalje se je po uporabi strelnega orožja pokazala odveč. Hribarjeva dopoldanska odstavitev od vodstva pri zatiranju demonstracij se je zvečer izkazala kot naročena, kajti Mayerjev umor jih sedaj spričo tega v očeh ljudstva ni v ničemer diskreditiral, kar bi se pa nedvomno dogodilo »brez dopoldanskega« za liberalce do večera nedvomno bolečega razpleta dogodkov.

Naslednje jutro je deželni predsednik Schwarz s privolitvijo notranjega ministva županu Hribarju ponudil vodstvo pri pomirjanju prebivalstva. Hribar je ponujeno priložnost navzen sicer obotavlja, a v notranjosti zelo rad sprejel, pri priči pa je deželnemu predsedniku zastavil nekaj zelo neprijetnih pogojev, ki jih je baron Schwarz bil pripravljen sprejeti šele po dolgotrajnih in mučnih pogajanjih ob soglasju ustreznih državnih oblasti na Dunaju, kot se Ivan Hribar spominja v svojih spominih.

Nastali položaj je bil veliko bolj negotov, možnosti za uspešno pomiritev prebivalstva

manjše v primerjavi z nedeljskim dopoldnevom, zato bi morebitne zasluge za uspešno vzpostavitev reda in miru v Ljubljani bile znatnejše. S tako postavljenimi pogoji deželnemu predsedstvu se je župan Hribar hotel zavarovati pred ponovitvijo dogodka v nedeljskem dopoldnevu. Najpomembnejša Hribarjeva zahteva deželnemu predsedstvu, da se sploh loti urejanja položaja v Ljubljani, je bila, da mu državne oblasti v deželi prepustijo proste roke pri sprejemanju taktičnih odločitev pri uporabi enot žandarmerije in mestne policije, najpomembnejša ter za deželnega predsednika najneprijetnejša pa, da pri vojaški oblasti izposluje umik vojaških enot v kasarne z utemeljitvijo, da bi njihova navzočnost ljudstvo samo dražila.

Hribar se je zavestno odločil, da bo prva dva dneva vse do pričakovanega množičnega pogreba ustreljenih, ko je obstajala največja nevarnost recidive, akcijo pomirjanja naslonil predvsem na zmerno uporabo enot žandarmerije ter mestne policije, predvsem pa na skupine redarjev pod vodstvom »narodnega odbora«. *V narodni odbor so vstopile vse tri slovenske stranke, tudi JDS*, prav tako so vsa tri strankarska vodstva dala svoje ljudi za redarsko službo. Ivan Hribar je med drugim namreč menil, da mora socialnostrankarska sestava redarske službe biti odsev strukturiranosti demonstrantov. Samo v tem primeru je pričakovati, da »se bo ljudstvo tem redarjem popolnoma pokorilo«.

Dejstvo, da se je komanda 3. armadnega zbora morala ukloniti zahtevi civilne državne oblasti ter začasno umakniti svoje enote z ljubljanskih ulic, je bilo zanjo boleče in tudi ponižujoče. Feldmaršal Mattanovich je jedro svojega poročila z dne 10. oktobra iz Gorice posvetil prav pojasnjevanju vzrokov, ki so pripeljali državne civilne oblasti »v kronovini, ki spada pod komando korpusa«, *v podrejen položaj »nasproti slovenskim hujskačem«*.

Za civilno oblast meni, da že od vsega začetka demonstracij ni bila sposobna z odločno akcijo in predvidenimi sredstvi ohraniti v kronovini ugled države, v teh prizadevanjih je s svojo počasnostjo pri sprejemanju »na vsak način nezadostnih ukrepov« preprečevala tudi učinkovito »ravanje vojske«. Sam se v poročilu sprašuje, kaj je vzrok za takšno obnašanje deželne vlade ter pri priči odgovarja, da ga dejansko ne gre iskati morda v »popolnem nepoznavanju obstoječih predpisov pri najbolj poklicanih organih vlade«, marveč celo huje, »v zavestnem in namernem delovanju«.

Posledica tega »je ... pogodba, ki jo je deželno predsedstvo sklenilo z aranžerjem gi-

banja ... Ivanom Hribarjem ..., s katero je župan dobil v roke vajeti vlade«. Sedaj je na žalost bil on tisti, »ki je sprejemal ukrepe, s katerimi bi se mir v mestu lahko že zdavnaj dosegel«, če bi bila deželna vlada, po Mattanovichem mnenju, dovolj odločna in bi jih od »njega že prej energično zahtevala«. Zaradi vsega tega se je povsem neupravičeno ustvaril vtis, da je uspela pomiritev »dejansko poklon, sprejet iz rok vse-mogočnega župana«.

In na koncu svojega poročila feldmaršal Mattanovich v imenu komande 3. armadnega zbora iz Gradca, predlaga osrednjim oblastem na Dunaju, da dopustijo »v luči ukrepa, ki bo ponovno povrnil ugled države« v kronovini, »kazensko sodno preganjanje in kaznovanje neodgovornih hujskačev, ki so krivi za nemire«; nadalje poddržavljenje mestne policije ter uvedbo komisariata v Ljubljani, kar Mattanovich v poročilu eksplicitno zahteva, med vrsticami pa dejansko predlaga podoben ukrep tudi za civilno državno oblast na Kranjskem, kajti obe upravi po njegovem predstavljata veliko »nevarnost za ohranitev miru, reda in varnosti ter za ugled države in oborožene sile ...«¹⁶

OPOMBE

1. Metod Mikuz, Ljubljanski septembrski dogodki, Naši razgledi 20. september 1958; Janez Rotar, Septembrski dogodki leta 1908, Naši raz-

gledi 21. september 1968. — 2. Ivan Hribar, Moji spomini, prvi del, Ljubljana 1928, str. 340 Mestni arhiv ljubljanski; Hribarjevo pismo notranjemu ministru Bienertu 23. 9. 1908, fasc. 1323. — 3. Tedanje časopisje. — 4. Kriegersarhiv Wien, Unruhren in Leibach Schlussbericht Nr. 3270/1908. — 5. Mestni arhiv ljubljanski, Zapisniki sej občinskega sveta 23. 9. 1908; Hribarjevo pismo notranjemu ministru Bienertu 23. 9. 1908, fasc. 1323. — 6. Kriegersarhiv Wien Nr. 2112/1908. — 7. Kriegersarhiv Wien Nr. 3270/1908. — 8. Kriegersarhiv Wien Nr. 2110/1908. — 9. Kriegersarhiv Wien Nr. 2112/1908. — 10. Kriegersarhiv Wien Nr. 2112/1908. — 11. Kriegersarhiv Wien Nr. 3270/1908. — 12. Kriegersarhiv Wien Nr. 3270/1908. — 13. Ivan Hribar, Moji spomini, prvi del, Ljubljana 1928, str. 346 Mestni arhiv ljubljanski, Hribarjevo pismo notranjemu ministru Bienertu 23. 9. 1908, fasc. 1323; Zdi se, da je bilo vse najpomembnejše gradivo mestne občine o septembrskih dogodkih med obema vojnama temeljito avtorizirano!!? Ohranjene so sicer policijske prijavnice ter nekaj policijskih poročil... Obilne korespondence med mestno oblastjo ter deželno vlado, kakor tudi z vojaško komando v Ljubljani, ki je nedvomno obstajala, pa ni nikjer več. Upamo lahko samo, da se bo v Arhivu Slovenije našel poseben konvolut, ki si ga je deželno predsedstvo še posebej skrbno sestavilo po koncu nemirov v deželi na prelomu 1908/09. Šele na podlagi tega gradiva bo mogoče opraviti temeljito analitično raziskovalno delo...! — 14. Kriegersarhiv Wien Nr. 2119/1908. — 15. Kriegersarhiv Wien Nr. 2110, 2112, 2119 in 3270/1908. — 16. Kriegersarhiv Wien Nr. 3270/1908.

RAZISKOVANJE VODNIH JAM NA SLOVENSKEM

Pregled od antike do danes

ANDREJ A. KRANJC

UVOD

Vodne jame imenujemo kraške jame, v katerih je voda v večjih količinah vsaj občasno. Lahko so brezna (navpična) ali jame (vodoravne) v ožjem smislu. Delimo jih glede na način vodnega toka: voda teče v ponorne jame in priteka iz izvirnih, vodokazne pa so tiste jame in brezna, v katerih dosežemo gladino »kraške talne vode«.

Voda je na krasu posebej dragocena in marsikje je v skalnati, izsušeni kraški pokrajini mogoče dobiti vodo le pod zemljo, v vodnih jamah. Arheologi so dokazali, da je človek že v najstarejših predzgodovinskih

časih obiskoval jame tudi prav zaradi vode. Tudi iz nekaterih naših vodnih jam (Postojnska, Škocjanske in Željske jame) imamo dokaze, da so jih obiskovali ljudje v predzgodovinskih časih, čeprav najbrž ne predvsem zaradi vode.

V antiki je bila gotovo znana večina naših večjih kraških izvirov, ponorov in vhodov v jame. Stara dela (Tabula Peutingeriana, Itinerarium Antonini, Plinij Starejši, Strabon) omenjajo izvire Timave, Rižano, Hubelj-Vipavo, Ljubljani in Cerkniško jezero, žal pa neposredno ne govore o vodnih jamah (Arheološka najdišča Slovenije 1975).